

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته
الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی ضمانت اجرای الزامات حسن معاشرت زوجین

پژوهش و نگارش:

مینا السادات پورمیرافضلی

استاد راهنما:

دکتر سید محمد مهدی صابر

استاد مشاور:

دکتر محمد صحرائی اردکانی

شهریور ۱۴۰۲

(شماره: آ/ت/۵۴)

صور تخلص دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی: مینا السادات پور میر افضلی شماره دانشجویی: ۹۸۱۴۱۶۴۱۱۱
رشته تحصیلی: مبانی فقه و حقوق اسلامی گروه آموزشی: مبانی فقه و حقوق اسلامی
دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی تاریخ و ساعت دفاع: ۱۴۰۲/۰۷/۲۶ - ۱۲:۰۰

عنوان پایان نامه	بررسی ضمانت اجرای الزامات حسن معاشرت زوجین
------------------	--

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور اعضای محترم هیات داوران به شرح جدول زیر برگزار گردید و پایان نامه نامبرده با درجه خیلی خوب پذیرفته شد.

هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	نام دانشگاه	امضاء
استاد راهنمای اول	دکتر محمد مهدی صابر	استادیار	اردکان	
استاد مشاور اول	دکتر محمد صحرایی اردکانی	استادیار	اردکان	
استاد داور (داخلی)	دکتر مرتضی عزیزی	عربی	اردکان	
استاد داور (خارجی)	دکتر احسان کردی اردکانی	استادیار	اردکان	

این برگه فقط با تایید نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه معتبر می باشد.

تایید نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر) دکتر سید باقر فضائل اردکانی

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته **فقه و مبانی حقوق اسلامی**
دانشگاه اردکان متعهد می‌شوم:

اینجانب **منازل دولت پور هیراندی**
دانشکده **علوم انسانی و اجتماعی**

- ۱- مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل تحقیق و پژوهش اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده نموده‌ام، رعایت کامل امانت را نموده و مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع مآخذ اقدام به ذکر آنها نموده‌ام.
- ۲- تمام یا بخشی از این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- مقالات مستخرج از این پایان‌نامه یا رساله حاصل کار اینجانب و استادان راهنما و مشاور بوده و از هرگونه جعل داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز می‌نمایم.
- ۴- نتایج کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه اردکان بوده و متعهد می‌شوم هرگونه بهره‌مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله، ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از تیم استادان راهنما و مشاور و حوزه پژوهشی دانشکده باشد.
- ۵- در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه اردکان از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.
- ۶- مقالات مستخرج از پایان‌نامه، ذیل نام دانشگاه اردکان (Ardakan University) به چاپ خواهد رسید.
- ۷- در خصوص استفاده از موجودات زنده یا بافت‌های آنها برای انجام پایان‌نامه، کلیه ضوابط و اصول اخلاقی مربوطه رعایت شده است.

نام و نام خانوادگی دانشجو:
امضاء و تاریخ: ۱۴۰۱/۲۸

مالکیت نتایج و حق نشر

- ✓ کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، برنانه‌های رایانه‌ای، نرم‌افزارها و تجهیزات ساخته شده به دانشگاه اردکان تعلق دارد و بدون اجازه کسی از دانشگاه قابل واگذاری به شخص ثالث نیست.
- ✓ استفاده از اطلاعات و نتایج این پایان‌نامه با ذکر منبع مجاز است.

دانشگاه اردکان

چکیده

زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت با یکدیگرند. قانونگذار طبق ماده ۳۰۱۱ قانون مدنی اولین تکلیف مشترک زن و مرد را داشتن حسن معاشرت نسبت به یکدیگر دانسته است. ذکر این تکلیف به عنوان اولین تکلیف متقابل زوجین نشانگر اهمیتی است که قانونگذار برای حسن معاشرت و نقش اساسی آن در تحکیم خانواده قائل است. عدم توجه به چنین تکلیفی توسط هر یک از زوجین بقاء خانواده را مورد تهدید جدی قرار می‌دهد. طبق قانون در ماده ۳۰ منشور حقوق و مسئولیتهای زنان مصوب ۸۳ نیز حق و مسئولیت سکونت مشترک و حسن معاشرت و تأمین امنیت روانی در روابط با همسر و حق اعتراض و طرح دعوا در مراجع قانونی در صورت سوء معاشرت همسر مورد تصریح قرار گرفته است. سایر حقوق و تکالیفی که در روابط زوجین مطرح می‌گردد نیز به نوعی لازمه‌ی حسن معاشرت بین زوجین محسوب می‌گردد و تخلف از انجام هر یک از آن تکالیف مصداق سوء معاشرت می‌باشد. در حقیقت "هدف از حسن معاشرت زوجین و الزامات حسن معاشرت زوجین و تخطی از آن، مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری تخطی در برابر آن و ضمانت اجرای آن" هدف و سوال اصلی این پژوهش می‌باشد. روش پژوهش حاضر، توصیفی - تحلیلی می‌باشد. از بعد حقوقی، قانون‌گذار با الهام از منابع فقهی در ماده ی ۱۱۰۳ قانون مدنی بر لزوم معاشرت به معروف بین زوجین تأکید کرده است: «زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت با یکدیگرند». باید توجه داشت دستور حسن معاشرت مندرج در ماده ی ۱۱۰۳ نمی‌تواند تنها یک دستور اخلاقی و بدون ضمانت اجرای قانونی باشد زیرا مطابق تتبع جستار حاضر، حسن معاشرت چیزی جز انجام دادن وظایف حقوقی و اخلاقی نیست؛ لذا می‌توان کسی را که وظایف همسری خود را ترک کند، به سوء معاشرت متهم و طبق ماده ی مذکور عمل کرد. فضای روابط همسران مسلمان در خانواده مملو از احساسات و تعاملات رفتاری گوناگونی است که همیشه بر مدار مثبت نمی‌چرخد و تجربه تعارض را برای آنان رقم می‌زنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد برای بقای رابطه ی زناشویی ایجاب می‌کند که حسن معاشرت در روابط زوجین معنایی گسترده تر داشته باشد که از آن جمله داشتن روابط جنسی به طور متعارف است و لذا هر یک از زوجین که از انجام آن امتناع نمایند بر خلاف وظیفه‌ی «حسن معاشرت» رفتار کرده است.

کلید واژه: حسن معاشرت، خانواده، تعارض، روابط زوجین.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
الف) بیان مسئله.....	۲
ب) اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۴
ج) اهداف پژوهش.....	۴
د) سوالات پژوهش.....	۵
ه) فرضیات پژوهش.....	۵
و) پیشینه پژوهش.....	۵
ز) روش پژوهش.....	۷
فصل اول: ماهیت و الزامات حسن معاشرت زوجین.....	۸
۱-۱. معنای لغوی معاشرت.....	۹
۱-۱-۱. معنای لغوی معاشرت به معروف.....	۹
۱-۱-۲. معنای اصطلاحی معاشرت به معروف.....	۹
۱-۲. بایستگی اصل معاشرت به معروف.....	۹
۱-۳. سازه‌های عدالت در معاشرت به معروف.....	۱۰
۱-۴. دو سویگی عدالت.....	۱۰
۱-۵. گزینش مخاطب در آیه.....	۱۱
۱-۶. مطلق بودن فعل «عَاشِرُوهُنَّ».....	۱۲
۱-۷. مطابقت معروف با عرف.....	۱۲
۱-۸. فراگیری معروف در زمینه‌های زندگی.....	۱۳
۱-۸-۱. پیش از ازدواج.....	۱۳
۱-۸-۲. هنگام ازدواج.....	۱۳
۱-۸-۳. پس از ازدواج.....	۱۳
۱-۸-۴. پس از طلاق.....	۱۵
۱-۸-۵. پس از مرگ همسر.....	۱۵
۱-۹. در نظر گرفتن شئون فردی زن.....	۱۶
۱-۹-۱. توجه به ویژگی‌های زنان.....	۱۶
۱-۹-۲. توجه به همه سزا دهنده‌های زن.....	۱۷
۱-۹-۲-۱. حقوق مالی.....	۱۷

۱۷	۱-۹-۲. حقوق غیرمالی.....
۱۸	۱-۱۰. سازگاری معاشرت به معروف با توانمندی‌های مرد.....
۱۸	۱-۱۱. سازگاری معروف با آرمان خداوند از ازدواج.....
۱۹	۱-۱۱-۱. در حیطه کلام.....
۱۹	۱-۱۱-۲. صبر و گذشت در برابر زن.....
۱۹	۱-۱۱-۳. رفتار سنجیده با زن.....
۲۰	فصل دوم: ضمانت اجرای اصل حسن معاشرت زوجین.....
۲۱	۲-۱. سوء معاشرت در معنای خاص و مسئولیت مدنی ناشی از آن.....
۲۲	۲-۲. مفهوم شناسی «معروف».....
۲۲	۲-۳. تحلیل حقوقی حسن معاشرت.....
۲۴	۲-۴. مصادیق معاشرت به معروف در کتاب و سنت.....
۲۴	۲-۵. مصادیق عمل به معروف از جانب شوهر.....
۲۴	۲-۵-۱. عمل به معروف با مادر فرزندان.....
۲۵	۲-۵-۲. عمل به معروف در تأمین رزق مادر.....
۲۵	۲-۵-۳. عمل به معروف در پرداخت مهر المتعه به زن مطلقه.....
۲۵	۲-۵-۴. رفتار معروف با زن بعد از بازگشت به زناشویی.....
۲۶	۲-۶. مصادیق عمل به معروف از جانب زن.....
۲۷	۲-۶-۱. عمل به معروف از جانب زوجه.....
۲۷	۲-۷. آثار و پیامدهای حسن معاشرت.....
۲۸	۲-۸. مصادیق حسن معاشرت و ضمانت اجرای آن.....
۲۸	۲-۸-۱. معاضدت در تشیید مبانی خانواده و تربیت فرزندان.....
۲۸	۲-۸-۱-۱. معاضدت در تشیید مبانی خانواده و ضمانت اجرای آن.....
۲۹	۲-۸-۱-۲. معاضدت در تربیت فرزندان و ضمانت اجرای آن.....
۳۰	۲-۹. ضمانت اجرای کیفری.....
۳۲	۲-۹-۱. مسئولیت والدین نسبت به اعمال فرزندان در برابر اشخاص ثالث.....
۳۴	۲-۹-۲. بررسی تطبیقی حضانت و مسئولیت ناشی از آن.....
۳۵	فصل سوم: تعارض میان حسن معاشرت و احکام شرعی.....
۳۶	۳-۱. مقدمه.....
۳۷	۳-۲. مبنای اخلاقی حل تعارض بین همسران از منظر قرآن.....
۳۸	۳-۳. ضمانت اجرایی قواعد اخلاقی در خانواده.....

- ۴-۳. تعارض میان حسن معاشرت و احکام شرعی..... ۴۰
- ۴-۳-۱. قرآن و مهارت حل تعارض همسران بر مبنای حسن معاشرت..... ۴۰
- ۴-۳-۱-۱. لاجرح..... ۴۰
- ۴-۳-۲-۱. لاضرر..... ۴۰
- ۴-۳-۳-۱. نظریه تقدم قاعده نفی عسر و حرج بر قاعده لاضرر..... ۴۱
- ۴-۳-۴-۱. نظریه عدم تقدم قاعده نفی عسر و حرج بر قاعده لاضرر..... ۴۱
- ۴-۳-۵-۱. نظریه تساقط لاضرر و لاجرح..... ۴۲
- ۴-۳-۶-۱. مبانی لاجرح و لاضرر..... ۴۲
- ۴-۳-۷-۱. تعارض لاضرر (حق حبس زوجه) و لاجرح (عدم تمتع زوج)..... ۴۵
- ۵-۳. رویه قضایی..... ۴۹
- ۵-۳-۱. رابطه تمکین و حق حبس..... ۴۹
- ۵-۳-۱-۱. رأی وحدت رویه..... ۴۹
- ۵-۳-۲-۱. رأی شماره ۷۰۸ مورخ ۱۳۸۷/۵/۲۲ وحدت رویه هیأت عمومی..... ۵۰
- ۶-۳. تقابل و غیرت ورزی..... ۵۰
- ۶-۳-۱. رفتارهای مرتبط با تقابل در آموزه‌های قرآن گفت و گوی منطقی..... ۵۱
- ۶-۳-۲. تعاملات رفتاری حاکی از ناخرسندی..... ۵۲
- ۶-۳-۳. استفاده از مشاور..... ۵۳
- نتیجه‌گیری و پیشنهادها..... ۵۵
- منابع..... ۵۸

مقدمه

الف) بیان مسئله

در دین اسلام در ضمن آیات و روایات، به گونه ای بسیار ظریف و مطابق با عقل و رفتار عقلا، زوجین تشویق و ترغیب به حسن معاشرت شده‌اند و خداوند متعال در قرآن کریم با نزول آیه شریفه «و عاشروهَنَّ بِالْمَعْرُوفِ» از زوجین خواسته است که معاشرت نیکو را سرلوحه زندگی خود قرار دهند و معصومین در احادیث متعدد حسن معاشرت را پایه و اساس استمرار زوجیت دانسته‌اند (جوامر، ۱۳۹۵: ۵).

قانون مدنی در ماده ۱۱۰۳ زوجین را مکلف به حسن معاشرت نموده است و در ماده ۱۱۰۴ بیان کرده است که زوجین باید در تشدید مبانی خانواده به یکدیگر معاضدت نمایند و در ماده ۱۱۰۲ قانون فوق الذکر آمده است که به محض روابط زوجیت برای زوجین حقوق و تکالیفی ایفاد می‌گردد؛ اکثر حقوقدانان برای این مواد قانونی، ضمانت اجرا قائل بوده و آنها را صرف یک دستور اخلاقی نمی‌دانند و با استناد به ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی معتقدند که سوء معاشرت از جانب زن باعث می‌شود که او استحقاق دریافت نفقه را از دست بدهد و مطابق ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی، سوء رفتار مرد در صورت ایجاد عسر و حرج برای زن را موجب حق درخواست طلاق از جانب زن می‌دانند. از مجموع آیات و روایات و مواد قانونی ذکر شده به دست می‌آید که در دل نهاد خانواده برای اعضای آن از جمله زوجین، مسئولیت نهفته است و این مسئولیت اعم از قراردادی و غیرقراردادی، بیانگر این است که اگر یکی از زوجین با سوء معاشرت خود به دیگری خسارت مادی یا معنوی وارد نماید باید به جبران آن پردازد و هرگز نمی‌تواند حقوق خود را بهانه ضرر به طرف مقابل قرار دهد. فقیهان امامیه با مذاقه در مطالب فوق الاشعار فتوا داده‌اند که اگر زوجین از تکالیف و حقوق شرعی خود تخطی نمایند، باید پاسخگوی احکام وضعی و تکلیفی شارع مقدس باشند (ابراهیمی، ۱۳۹۶: ۵).

علیرغم تعاریفی که از حسن معاشرت بیان شده است، مصادیق آن را به صورت دقیق نمی‌توان احصاء نمود؛ چرا که عادات و رسوم اجتماعی و درجه تمدن و اخلاق مذهبی در هر مکان و زمان مفهوم خاصی از حسن معاشرت را نشان می‌دهد، اما تمامی حقوق و تکالیفی که در روابط میان زوجین مطرح می‌گردد، به نوعی لازمه‌ی حسن معاشرت به حساب می‌آید. از طرفی خانواده اولین و کوچکترین نهاد اجتماعی می‌باشد. این نهاد مقدس مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهای فقهی، حقوقی و اخلاقی دارد، که با رعایت این چهارچوب‌ها می‌توان پیروزی و پایداری خانواده را تضمین کرد (رفسنجانی مقدم، ۱۳۹۴: ۱۴).

از نظر قرآن کریم اساسی‌ترین اصل در رفتار و تعامل بین زوجین معاشرت به معروف است که به صراحت در آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی نساء به آن اشاره شده است. معاشرت به دلیل ساختار واژگانی (باب مفاعله) از مفاهیم اجتماعی دو سویه است که هرگاه قید و پسوندی بدان افزوده نشود، گزینه‌های چندی در آن جای می‌گیرد؛ معاشرت مردان با مردان، زنان با زنان، مردان زنان در جامعه و مردان با زنان در درون خانواده که مهمترین آنها گزینه‌ی اخیر است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۸: ۱۴۳؛ معلوف، ۱۳۸۲، ج ۲: ۱۱۲۵). هریک از همسران با دیگری به شکل محبت آمیز رفتار کند و تنها رفتاری که از آنها طبق این آیه هرگز نمی‌تواند آرامش طرفینی را حاصل آورد، حتی برخی از محققان محدوده‌ی مخاطبان را فراتر از زندگی خانوادگی قرار داده و گفته‌اند: اگرچه در آیه‌ی شریفه‌ی «و عاشروهَنَّ بِالْمَعْرُوفِ» به مردان خطاب می‌شود لیکن این خطاب به شوهران اختصاص ندارد. این جمله افزون بر آنکه شامل حسن معاشرت مرد در مقابل زن و زن در مقابل مرد می‌شود، ممکن است شامل چگونگی رابطه‌ی برادر با خواهر یا همکار مرد با همکار زن هم بشود. (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۸: ۱۴۳). اما اینکه چرا خطاب برای شوهران است؟ در پاسخ می‌توان گفت که با دقت و تأمل در آیات قرآن و با مراجعه به تاریخ رفتار مستبدانه و ظالمانه‌ی اعراب با زنانشان روشن می‌شود؛ لذا با حاکمیت فرهنگهای جاهلانه و ظالمانه از سوی مردان، طبیعی و منطقی است که برای

فرهنگ سازی صحیح باید از آنها شروع کرد. آیاتی نظیر و عاشروهن بالمعروف با هدف حمایت از ارزش و منزلت و تأمین حقوق قانونی و اخلاقی زنان نازل شده است.

از آنجا که ریاست خانواده بر عهده‌ی مرد است مقتضی آن است که دست شوهران در تصمیمات مربوط به زناشویی بازتر باشد و به دلیل آنکه در بسیاری از موارد در عصر نزول آیات مردان با زنان به معروف معاشرت نمی کردند، خداوند در قرآن کریم مکرر آنها را به این رفتار امر کرده است؛ لذا این صراحت به معنای یک طرفه بودن این نوع رفتار نیست، بلکه در فرهنگ قرآنی هریک از همسران باید حسن معاشرت» داشته باشند (قربان نیا حافظی، ۱۳۸۸: ۱۰۷)

صاحب تفسیر المنار، در این باره می گوید: «در مفهوم معاشرت، مشارکت و برابری نهفته است یعنی مردان با زنان بر اساس متعارف رفتار کنند و زنان نیز می باید با مردان بر پایه‌ی معروف معاشرت داشته باشند» (رشید رضا، ۱۹۹۵: ج ۴: ۴۵۶).

مرحوم طبرسی در توضیح آیه‌ی و عاشروهن بالمعروف» به برخی از مصادیق معاشرت به معروف نسبت به همسر اشاره می کند و می نویسد: «مقصود همزیستی مطابق با فرمان خداوند است که ادای حقوق زن باشد، مانند حق بهره وری جنسی پرداخت نفقه سخن زیبا، معروف آن است که آزار جسمی و گفتاری به زن روا ندارد و در رویارویی با او گشاده رو باشد...» (طبرسی، ۱۴۱۰: ج ۳: ۲۵).

ابن کثیر مصادیق معاشرت به معروف را نسبت به زن چنین برمی شمارد معاشرت به معروف یعنی با همسرانتان خوش زبان و خوش رفتار باشید، خود را بیارایید همان سان که دوست دارید همسرانتان خود را برای شما بیارایند شما نیز همان کنید که از همسرانتان می پسندید (ابن کثیر، ۱۴۱۷: ج ۱: ۴۶۶) قرطبی در تفسیر خود نیز به مصادیقی از حسن معاشرت به همسر اشاره کرده و می نویسد حسن معاشرت با زنان به این است که مرد حقوق زن از مهر و نفقه را به طور کامل بپردازد و در برابر زن بدون سبب رو ترش نکند. در سخن گفتن گشاده رو باشد و به کس دیگری اظهار تمایل نکند. خداوند حسن معاشرت با همسر را سفارش کرده است تا ادامه زندگی و مصاحبت و هم زیستی ایشان کامل باشد چه آنکه حسن معاشرت روان را آرام تر و زندگی را گوارتر می کند (قرطبی، ۱۴۰۵: ج ۵: ۹۷).

زمخشری و فخر رازی نیز حسن معاشرت را عدالت در همجواری میان زنان اگر مرد بیش از یک همسر داشته باشد پرداخت نفقه‌ی زن و میان زنان مرد پیش از نرم خویی دانسته اند (زمخشری ۱۴۱۵: ج ۱: ۴۹؛ فخر رازی، ۱۴۱۵: ج ۱۰: ۱۲). خشری و هبه زحیلی از قرآن پژوهان و مفسران معاصر، به هنگام بر شمردن حقوق شوهر بر زن از حقوق برخورد معاشرت به معروف یاد می کند (زحیلی، ۱۴۱۲: ج ۳: ۳۲۷).

اگرچه در بادی امر از کلام مفسران این گونه به دست می آید که حسن معاشرتی یکی از وظایف شوهر نسبت به همسر خویش است؛ ولیکن به کمک قرائنی همچون فعل «عاشروهن که ویژگی اشتراک و دوسویه بودن دارد و همچنین اکتفای مفسران به مصادیقی چند از حسن معاشرت در تحلیل این آیه و اشاره‌ی ضمنی برخی از ایشان به مشترک بودن این دلیل واقع شدن آیه‌ی شریفه برای برخی از مصادیق حسن معاشرت نسبت به زن و شوهر مثل تمکین و نفقه می توان اشتراک این حق و دو سویه بودن آن را از آیه نتیجه گرفت نکته‌ی دیگری که توجه به آن ضروری است، شرایط خاص حاکم در زمان نزول آیات مثل قرین بودن به دوره‌ی جاهلیت و ظلم مردان علیه زنان و دختران است زیرا چه بسا اقتضای شرایط موجود بر این بوده که خطاب آیه شریفه در نگاه اول به مردان باشد و مؤید آن شأن نزول آیه‌ی شریفه‌ی مزبور در بحث ظلم به حق زوجه در موضوع هم ارث است (طباطبایی، ۱۳۹۴: ج ۲: ۲۲۸؛ جوادی آملی، ۱۳۸۹: ج ۱۸: ۱۴۰). شاید بتوان آمدن فعل در باب مفاعله را از ظرایف و لطایف آیات قرآن در این آیه نام برد که مرد که علاوه بر تأکید بر حسن معاشرت با همسر به دلیل ضمیر متصل مفعولی) مشترک بودن این حق را نیز گوشزد می کند.

حسن معاشرت به عنوان یکی از جلوه‌های اخلاق در کتاب و سنت مورد توجه قرار گرفته است، و این موضوع از فقه به قانون مدنی هم راه یافته و در ماده ۱۱۰۳ ظهور یافته است. با توجه به منطوق ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی یکی از وظایف زوجین حسن معاشرت

می‌باشد. تدوین این ماده بر اساس آیه شریفه ۱۹ از سوره مبارکه نساء می‌باشد. قرآن کریم حسن معاشرت را اصل حاکم بر روابط زوجین می‌داند و در واقع خداوند زوجین را به رعایت اصل معاشرت به معروف الزام نموده است (نوبهار، ۱۳۹۴: ۱۴). نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که آیا لزوم معاشرت به معروف را می‌توان به عنوان یک قاعده حقوقی شناخت یا خیر. برای اینکه در حیطه حقوق خانواده بتوان مسائلی را مطرح کرد که با مقتضیات زمان هماهنگ باشد، نیازمند به ایجاد قاعده در این حوزه می‌باشد تا دیگر نیازی به توسل به اصول ثانوی نباشد، و با توجه به تأکید آیات و روایات به این مسئله، می‌توان از آن به عنوان یک قاعده یاد کرد. با توجه به اینکه مصادیق حسن معاشرت در قانون مدنی تعیین نشده است باید برای ذکر مصادیق حسن معاشرت و به تبع آن سوء معاشرت به عرف و عادات و رسوم جامعه اسلامی مراجعه کرد و با بررسی مسائل و مشکلات زوجین در جامعه اسلامی مصادیق آن را تا حدودی تعیین نمود. مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری ناشی از سوء معاشرت اصولاً تابع قوانین و قواعد مسئولیت مدنی و کیفری می‌باشد و از جمله ضمانت‌های اجرایی است که قانون در اختیار زوجین قرار داده است. لذا هدف از پژوهش حاضر بررسی مسئولیت ناشی از عدم حسن معاشرت زوجین و بررسی تعارض حسن معاشرت با ادله شرعی می‌باشد.

ب) اهمیت و ضرورت پژوهش

اصل معاشرت به معروف یکی از اصول مترقی قرآنی می‌باشد که قانونگذار با توجه به اهمیت آن در بهبود روابط زوجین با اختصاص یک ماده قانونی به این مسئله سعی در الزام زوجین نسبت به رعایت این اصل مهم داشته است (نژاد موسوی، ۱۳۹۵). با بررسی متون دینی متوجه خواهیم شد که مسئله حسن معاشرت دارای اهمیت بسیار فراوانی است و آیات و روایات فراوانی در این باب وارد شده است که ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی بیانگر است. ضرورت این پژوهش به خاطر تاثیر آن در قوام و استحکام خانواده‌ها است و در جهت این امر یعنی محکم نمودن پایه‌های زندگی زوج‌ها، بررسی این مطالب از دیدگاه منابع دینی ضروری به نظر می‌رسد. از طرفی دیگر، هر چه خانواده در جامعه اسلامی از پویایی و نشاط بیشتری برخوردار باشد، رشد جامعه نیز به همان میزان افزایش می‌یابد لذا بررسی موضوع حاضر، اثرات مهمی در سطح جامعه اسلامی هم دارد.

ج) اهداف پژوهش

۱) هدف اصلی

❖ بررسی ضمانت اجرای الزامات حسن معاشرت زوجین.

۲) اهداف فرعی

❖ بررسی مفهوم حسن معاشرت.

❖ بررسی مصادیق سوء معاشرت.

د) سوالات پژوهش

- ۱) مراد از حسن معاشرت زوجین و الزامات حسن معاشرت زوجین چیست؟
- ۲) مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری تخطی از الزامات مذکور چیست؟
- ۳) در صورت تعارض میان حسن معاشرت و احکام شرعی راه حل چیست؟

ه) فرضیات پژوهش

- ۱) به نظر می‌رسد مراد از حسن معاشرت خوش رفتاری و برخورد شایسته و متعارف است و الزامات حسن معاشرت، عرف زمان و ناحیه محل سکونت زوجین می‌باشد.
- ۲) به نظر می‌رسد مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری تخطی از حسن معاشرت زوجین را به صورت دقیق نمی‌توان احصاء نمود.
- ۳) به نظر می‌رسد در صورت تعارض میان حسن معاشرت و احکام شرعی باید پاسخگوی احکام وضعی و تکلیفی شارع مقدس باشند.

و) پیشینه پژوهش

با جست و جویی که پیرامون موضوع در منابع مختلف از جمله کتب، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و غیره انجام گرفت منبع پژوهشانی خاصی که بتوان موضوعات مختلف این پژوهش را به صورت تفصیلی در آن مشاهده کرد، یافت نگردید. البته قرآن کریم به عنوان سندی مقدس، زوجین را به حسن معاشرت مکلف کرده است و در روایات معصومین به این مطلب توجه خاصی شده است و ضمن اینکه موادی از قانون مدنی به این مطلب اشاره داشته است و فقیهان نیز در فتوای خود به تناسب در اینباره اظهار نظر کرده‌اند. پژوهشات و پژوهشهای انجام گرفته که به خصوص در قالب پایان‌نامه صورت پذیرفته بعضاً کلی و فاقد انسجام از حیث ساختاری و محتوایی است و رفع مسائل و معضلاتی را که به لحاظ اهمیت موضوع باید سرلوحه خویش قرار دهد مشاهده نمی‌شود. از آنجایی که امروزه نقش و اهمیت رعایت حسن معاشرت بین زوجین بیش از گذشته می‌باشد، بنابراین ضرورت انجام پژوهشی که بتواند دغدغه‌های عملی و علمی حال حاضر را با امعان نظر به مقتضیات زمانی و مکانی ضمن پابندی به مقررات و قواعد شرع انور تا حدودی برطرف سازد، بیش از پیش آشکار گشته و نگارنده را بر آن داشت تا به لحاظ این مسائل و در حد منابع پژوهشاتی و بضاعت علمی خویش قلم‌فرسایی نماید. در رابطه با موضوع اصلی پژوهش دو پایان‌نامه مشابه یافت شد که ذیلاً به بیان آن می‌پردازد:

(۱) ضوابط و معیارهای فقهی و حقوقی حسن معاشرت مرد با همسرش (تدین، ۱۳۹۴): یکی از مباحث مهم خانواده، مسئله‌ی «حسن معاشرت زوجین نسبت به یکدیگر» است که دوام و سلامت نظام خانواده در گرو تحقق و حاکمیت آن بر روابط همسری می‌باشد. بدیهی است با توجه به خلأهای موجود و نیاز علمی و نظری جامعه به معیارهای حسن معاشرت مرد با همسرش، ارائه‌ی الگویی مبتنی بر اخلاق اصیل اسلامی در این زمینه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. اهمیت موضوع مورد بحث وقتی زیاد می‌گردد که می‌بینیم حسن معاشرت زوجین نسبت به یکدیگر در جوامع مختلف می‌تواند تحت تأثیر عوامل مختلف از قبیل عرف جاری، آداب و رسوم، میزان تحصیلات زوجین و... متفاوت باشد. با توجه به اهمیت موضوع حسن معاشرت و تأثیر آن در روابط زوجین، ضرورت دارد، ضوابط و معیارهای فقهی و حقوقی آن به شکل دقیق مشخص شود تا قضات محترم به هنگام بررسی شکایات زوجین، ملاکهای دقیقتری برای تشخیص رعایت یا عدم رعایت این موضوع داشته باشند. توجه به نیاز علمی و نظری جامعه‌ی امروزی در الگوی رفتار ارتباطی با همسر، و یافتن معیارها و ضوابط فقهی و حقوقی حسن معاشرت در زندگی زناشویی، با توجه به نقش اساسی جایگاه معاشرت در روابط خانوادگی و دامنهی آن این نیاز را تقویت می‌کند که با توجه به این نکته که خانواده صرفاً یک سازمان حقوقی نیست بلکه سازمانی است متشکل از قواعد حقوقی و اخلاقی که در این اختلاط، غلبه با اخلاق و قواعد حقوقی است و صرف قانون به تنهایی توانایی ایجاد نظم در آن را ندارد. نیاز به جستجو در دامنهی حسن معاشرت دو چندان می‌شود که معیارهای فقهی و حقوقی آن در آیات قرآن کریم و سنت و سیره‌ی معصومین (ع) متجلی است. این پژوهش که از حیث ساختار دارای فهرستی منسجم است که معالاسف هنگامی که به محتوا رجوع می‌شود مطالب قوت فراوانی ندارد. علاوه بر این پژوهش فوق، غالب مطالب به صورت کلی بیان شده است و فاقد مباحث مربوط به مسئولیت ناشی از عدم حسن معاشرت می‌باشد که مهمترین امتیاز پژوهش این پژوهش نسبت به آن بیان مباحث مسئولیت مدنی و کیفری است.

(۲) ضمانت اجرای تعهدات زوجین مبنی بر حسن معاشرت و تشدید مبانی خانواده (صفائی، ۱۳۹۳): خانواده مهم ترین بنیان اجتماعی است که دین مبین اسلام آن را به لحاظ نقش کلیدی که در روابط و مناسبات اجتماعی بازی می‌کند مورد توجه بسیار قرار داده است. از این رو شارع شرایط و آثار خاصی را برای این قرارداد مهم قائل شده است که در اغلب موارد اراده افراد نمی‌تواند آن را تغییر دهد. شارع مقدس بر عقد نکاح صحیح آثار و حقوقی برای زوجین وضع نموده و دستوراتی صادر فرموده و در هر موردی که حقی برای دیگری قائل شده، ناچار تکلیفی برای دیگری یا دیگران ایجاد کرده است. از این روی حقوقی خاص زوج، حقوقی مخصوص زوجه و حقوقی هم مشترک بین هردو قرار داده که به تبع تکالیف و وظایفی را متوجه هریک می‌نماید. نثر صریح قرآن کریم است: «لهن مثل الذی علیهن بالمعروف» (بقره / ۲۲۸). حقوقی برای زنان بر مردان است مثل آنچه برای مردان بر عهده زنان از تکالیف می‌باشد. یکی از حقوق و وظایف مشترک زوجین طبق ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی حسن معاشرت آنها بایکدیگر است که یکی از دستورات اخلاقی مورد تاکید در قرآن و روایات در زندگی زناشویی می‌باشد. هر چند این تکلیف جنبه اخلاقی دارد، اما، با توجه اهمیت آن از نظر حقوقی فاقد ضمانت اجرا نمانده و عدم اجرای این تکلیف را می‌توان «سوء معاشرت» تلقی نموده و به حسب مورد برای متخلف از این تکلیف ضمانت اجرایی چون عدم استحقاق نفقه یا حق طلاق در نظر گرفت. اما درباره تکلیف «معاضدت زوجین در تشدید مبانی خانواده» با توجه به اینکه در ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی زوجین را مکلف به انجام آن نموده است ولیکن ضمانت اجرای کافی و لازم در مورد آن

پیش‌بینی نشده است این پژوهش نیز مانند پژوهش سابق بیشتر مطالب به صورت کلی بیان شده است و نقیصه اصلی آن فقدان مطالعات و تحلیل‌ات فقهی است و دیگر اینکه تنها مسئولیت مدنی را مورد بحث قرار داده است ولی در این پژوهش علاوه بر مباحث فقهی مباحث مسئولیت را به صورت مطلق مورد بررسی قرار خواهد داد.

ز) روش پژوهش

پژوهش حاضر در منظر کلی یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و با توجه به جمع داده‌ها و اطلاعات موجود تدوین گردیده است. در این پژوهش با مراجعه به کتب مختلف حقوقی و روانشناسی جنایی و اجتماعی و سایر کتب مربوط با بحث بوده و از روش کاربردی نیز تا حدودی با مراجعه آراء و نظرات اداره حقوقی و محاکم و دادسراها استفاده شده است و ضمناً از اینترنت نیز هم در تدوین این پژوهش بهره گرفته شده است و از مقالات صاحب نظران حقوق در این زمینه هم استفاده خواهد شد. جمع‌آوری اطلاعات از طریق بررسی کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها، از طریق مراجعه به کتابخانه، مراکز پژوهشی و اینترنت انجام شده و سپس پردازش داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده با استفاده‌ی بهینه، استدلالی و عقلی برای ارائه‌ی مطالب و نتایج پژوهش مرتبط مورد توجه قرار گرفته است. فهرست جامع منابع مذکور در قسمت فهرست منابع در انتهای پژوهش قرار می‌گیرد. بعد از جمع‌آوری مطالب موردنظر و تحلیل از آن‌ها پرداخته و به تجزیه و تحلیل در پیرامون موضوع پرداخته می‌شود و در انتها بایک نتیجه‌گیری کلی جمع‌بندی می‌شود.

فصل اول: ماهیت و الزامات حسن معاشرت زوجین

۱-۱. معنای لغوی معاشرت

۱-۱-۱. معنای لغوی معاشرت به معروف

معاشرت مصدر باب مفاعله از ریشه «عشره» به معنای در هم آمیختن دو چیز (مرتضی، زبیدی، بی تا، ج ۷: ۲۲۶؛ فیروز آبادی، بی تا، ج ۲: ۱۶۶)، باهم آمیزش کردن، باهم زندگانی کردن (دهخدا، ۱۳۷۷ش، ج ۱۳: ۲۱۰۹۴)، مصاحبت و همراهی و هم سد، (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۴۰۳؛ مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۸: ۱۳۷) است و واژه «معروف» نیز در لغت به معنای شناخته شده (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲: ۱۲۱؛ جوهری، بی تا، ج ۴: ۱۴۰۱؛ مرتضی، زبیدی بیتا ج ۱۲: ۳۷۵) شناخته شده به یکی از حواس پنج گانه (فیومی، ۱۴۰۵، ج ۲: ۴۰۴) کار سازگار با سرشت که جان انسان بدان گرایش دارد و با آن آرامش می یابد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴: ۲۳۹؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲۸۱) و کرداری که خوبی آن با خرد و آئین شناخته شود استفاده شده (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۶۱؛ جوهری، بی تا، ج ۴: ۱۴۰۱؛ مرتضی، زبیدی، بی تا، ج ۱۲: ۳۷۵؛ فیروز آبادی، بی تا، ج ۳: ۲۳۴).

۱-۱-۲. معنای اصطلاحی معاشرت به معروف

از ۳۸ مرتبه ای که این واژه در قرآن کریم به کار رفته است ۱۹ بار به شیوه هم زیستی مرد با زن در محیط خانواده ویژه شده و قانون چیره بر این پیوند را پایش پایه «معروف» شناسانده است. معاشرت به معروف در آیه ۱۹ سوره نساء از نوعی همزیستی حکایت می کند که در میان گماشتگان به این کار یعنی مسلمانان پسندیده باشد، کاری که مردم در جامعه خود آن را بشناسند و انکارش نکنند؛ کاری استوار بر سرشت و سرچشمه گرفته از ذوق جامعه ای که بر روش فطرت بدون انحراف مشی می کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۴: ۲۵۵). از آنجا که واژه «معروف» در برگیرنده رهنمود خرد و فرمان آیین و ارزش اخلاقی و سنت های ادبی و انسانی است، (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۴: ۳۴۹) مفسران، معاشرت به معروف را همزیستی بر پایه راستی و دادمندی دانسته (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۳: ۴۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۱: ۴۳۴) و دایره گسترده ای از مصادیق برای آن ذکر کرده اند که نشان از احاطه آن بر همه شئون زندگی زناشویی دارد.

۱-۲. بایستگی اصل معاشرت به معروف

یکی از اصلی ترین مبانی این پایان نامه اهمیت اصل معاشرت به معروف است که با دلایلی چند قابل اثبات می باشد. سیاق آیه که مردان را در برابر ظلمهایی همچون به ارث بردن زنان تحت فشار قرار دادن و در نتیجه تصاحب اموال آنها و نیز سوء استفاده از حق طلاق به جهت کراهت از همسران خود، با این عبارت مورد خطاب قرار داده و نشان از آن دارد که چنین آموزه ای در کلام پروردگار عادل که هیچ ظلمی علیه بندگان را نمی پذیرد نمی تواند آموزه ای اخلاقی محسوب گردد (حافظی و قاضی زاده، ۱۳۹۷). احاطه آیات معروف بر گستره وسیعی از پیوند زناشویی و روایات هم آوا با این آیات از معصومین (علیهم السلام که مورد استناد فقیهان نیز بوده اند. روایت مشهور پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، «علیکم بمکارم الاخلاق فان الله بعثنی» (طوسی، ۱۴۱۴: ۴۷۸) و نیز روایت «الاسلام حسن الخلق» (متقی هندی، ۱۴۱۹، ۵۲۱۵) که اثبات یگانگی دین با اخلاق را می نمایند. فعل امر «عاشروا» در عبارت «عاشروهن بالمعروف»، زیرا فعل امر جز در مواردی که گواهی بر استحباب باشد ظاهر در وجوب است (خویی، ۱۴۱۵، ج ۲: ۵۶۰؛ مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۱: ۶۲) بنابراین

امر در این آیه در بردارنده ویژگی بایستگی بوده و اندرز نمی‌باشد (معرفت، ۱۴۱۰، ج ۲: ۳۳۳). برداشت حقوقی قانون مدنی از این آیه ضمن ماده ۱۱۰۳ زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت بایکدیگرند و تعیین واکنش حقوقی و کیفری برای مواردی که از آنها به سوء معاشرت تعبیر شده است و هفتم جدایی ناپذیری اخلاق از لوازم زوجیت (احمدیه ۱۷۹). بنابراین آیات مربوط به حسن معاشرت به معروف در صدد تأسیس یک اصل فقهی حقوقی هستند که بر تمامی روابط زوجین سایه افکننده و ضابطه و ملاک تشخیص برای تعیین حقوق و تکالیف می‌باشد (عظیم زاده، ۱۳۸۷).

۳-۱. سازه‌های عدالت در معاشرت به معروف

در باور شیعه کردارهای خدایی همه بر بنیاد حکمت استوار است. حکمتی که پیش نیاز آن هماهنگی فرمان‌ها با آرمان انسان و کمال نهایی او و تناسب آنها با اندازه کشش و توانایی و داشته‌های او و سازگاری آنها با جنسیتش است؛ طوری که حق به حق دار برسد و تکلیف هر کس با حق او تناسب داشته باشد این همان دادورزی خدایی است که با محوریت میانه ورزی نقطه آغازین همه آیات الاحکام و از جمله آیات الاحکام نکاح است.

آیه ۱۹ سورة نساء نیز از این قانون مستثنی نیست سبب نزول این آیه، جلوگیری از برخورد نابخردانه با زنان است که ریشه آن یک شیوه نادرست جاهلی بوده است که چون مردی از جهان می‌رفت ناپسری آن مرد جامه ای بر سر زن می‌انداخت و صاحب اختیار او می‌شد یا بدون کابین یا با همان کابین قبلی با او ازدواج می‌کرد و یا او را شوهر می‌داد و کابینش را گرفته و به او نمی‌داد و یا آنقدر او را آزار می‌داد تا زن خودش را به بهای سهم الارث میت بازخرد و یا زن را نگه می‌داشت تا بمیرد و ارتش را بخورد (واحدی، ۱۴۱۱: ۵۱) در این آیه ضمن نهی از این رفتار ناپسند امر به معاشرت به معروف با زنان شده است. در این بخش این فرمان خدایی، برای پایستن صفت عدالت در آن بر رسیده می‌شود. (واحدی، ۱۴۱۱: ۵۲)

۴-۱. دو سویگی عدالت

یکی از مؤلفه‌های مهم عدالت در معاشرت به معروف دو طرفه بودن این دستور است که با شواهد ادبی قرآنی و روایی قابل اثبات است شاهد ادبی این مطلب، ساختار واژه «عاشِرُوهُنَّ» است که از باب مفاعله به شمار می‌آید وزن فاعل تأسیس شده تا بین اثنین یا بیشتر باشد یکی از آنها عمل می‌کند مانند عملی که همراهش به آن عمل می‌کند (تفتازانی، ۱۴۳۲: ۸۴)؛ یعنی شرکت داشتن دو شخص یا دو چیز در انجام فعل که هریک از دو طرف نسبت به دیگری هم فاعل است و هم مفعول (محمدی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). بنابراین هر دو گروه زنان و مردان به معاشرت معروف بایکدیگر ملزم هستند.

شواهد قرآنی این مطلب یکی آیه «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره / ۲۲۸) است که قید «بِالْمَعْرُوفِ» در آن هم ناظر به حقوق زن و هم ناظر به تکالیف اوست؛ یعنی نظام حقوق و تکالیف زوجین در قرآن دو طرفه و بر ضابطه و میزانی به نام «معروف» پایه ریزی شده است. ابن عباس در تفسیر این آیه می‌گوید.

مردان به هم زیستی و معاشرت نیک و بر اساس معروف با زنان الزام شده اند؛ همان گونه که بر زنان لازم است به تکالیف الهی واجب و سودمند به حال شوهران عمل کنند (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۲: ۲۴۱). «مردان در مورد زنان تقوای الهی را پیشه کنند؛ همان گونه که زنان ملزم به رعایت تقوای الهی در مورد مردان هستند» (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۲: ۲۴۱).

طبری نیز می گوید: «مردان از ضرر رساندن به زنان دوری کنند؛ همان گونه که زنان موظف به دوری از ضرر رساندن به شوهران اند» (طبری، ۱۴۱۲، ج ۲: ۲۴۱). این کثیر نیز می گوید:

حقوق زنان همانند حقوق مردان است. پس هر کدام از آن دو باید بر اساس معروف واجبی را که بر عهده دارد ادا کند (ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۲: ۵۰۶).

شاهد قرآنی دیگر آیه ۲۸ سوره نساء است که زنان را در موقع نشوز مردان به صلح و سازش دعوت نموده است و از سویی دیگر مردان ناشز را به احسان و تقوای الهی فراخوانده است (حافظی ۱۳۸۸) حصول آرامش نیز که طبق آیه ۲۱ سوره روم، فلسفه خلقت همسران است تنها با عمل هر دو به معروف حاصل می گردد.

نصوص روایی نیز بر دو طرفه بودن معاشرت به معروف تأکید می ورزند. رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در خطبه حجة الوداع فرمودند: «وَلَا يَعْصِيكُمْ فِي مَعْرُوفٍ»؛ زنان نباید از مردان در قلمرو معروف نافرمانی کنند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰: ۲۴۵).

از امام صادق (علیه السلام) نیز نقل شده که در حدیث بیعت پیامبر به زنان فرمودند: در صورتی با شما بیعت می شود که در معروف شوهران خود را نافرمانی نکنید (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۴: ۱۵۳).

مفسران نیز آیه را بر اساس تقابل معنا نموده اند: «ای مردان با زنان براساس متعارف رفتار کنید و زنان نیز باید با مردان بر پایه معروف معاشرت کنند» (رشیدرضا، ۱۴۱۴، ج ۴: ۴۵۶).

مؤلف المیزان برای اثبات دو طرفه بودن این حکم جامعه ای را مثال می زند که در آن، هر فرد با حقوق و تکالیف مشخص و حق استقلال دخالتش در امور و تأثیرش در به دست آمدن غرض تعاون و همکاری عمومی به مقدار دخالت و تأثیر سایر افراد است، و هر حالتی غیر از این را مصداق ظلم می داند (طباطبایی ۱۳۹۰، ج ۲: ۳۲۸). در میان حقوقدان معاصر نیز وهبه، زحیلی حق برخورد و معاشرت به معروف را از حقوق شوهر بر زن بر شمرده است (زحیلی، ۱۴۱۲، ج ۳: ۳۲۷-۳۳۰).

بسیاری از فقها نیز حسن معاشرت را دو طرفه دانسته و مفهوم آن را رعایت حقوق قانونی زوجین در حق یکدیگر می دانند یا حداقل یکی از موارد حسن معاشرت در زندگی زناشویی را اجرای مناسب حقوق و وظیفه واجب ایشان ذکر میکنند (احمدیه، ۱۳۹۰: ۲۵).

۵-۱. گزینش مخاطب در آیه

دلیل دیگر بر عادلانه بودن عبارت وعاشروهن بالمعروف ضمیر «هن» است که با وجود دوطرفه بودن دستور خطاب آیه را متوجه مردان نموده است. زیرا معمول در روابط دارای بار حقوقی که جنبه تقابل داشته باشند این است که سفارشها به طرفی شود که قدرت بیشتری داشته و امکان سوء استفاده دارد در رابطه زوجین نیز عدل این است که به علت موقعیت برتر و نیروی جسمی بیشتر مرد مورد خطاب قرار گیرد؛ به ویژه در محیط نزول آیه که زنان به اشکال مختلف توسط مردان مورد ظلم و ستم واقع می شدند و معاشرت به معروف خواسته یا ناآگاهانه و از روی اجبار نه به دور از نقص و یا همراه با اصول اخلاقی از سوی زنان اعمال می شد (حافظی، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

از طرف دیگر از آن رو که ریاست خانواده بر عهده مرد است (نساء / ۲۴) و مدیریت و ریاست مقتضی است که نوعاً دست شوهران در تصمیمات مربوط به روابط زناشویی بازتر باشد طبیعتاً نحوه رفتار شایسته در این قلمرو توسط آنها آسیب پذیرتر است و به دلیل آنکه معمولاً مردان با زنان به معروف معاشرت نمی کنند خداوند در قرآن کریم مکرر آنها را به این رفتار امر کرده است.

۱-۶. مطلق بودن فعل «عَاشِرُوهُنَّ»

یکی دیگر از مؤلفه های عدالت در آیه مذکور مطلق بودن فعل «عَاشِرُوهُنَّ» است. شبیری آیه را بدون موضوع خاص و مصداق معین و دلیلی بر وجوب معاشرت به معروف با زنان دانسته (شبیری زنجان، ۱۴۱۹، ج ۲۴: ۹۷۴۹) و سبزواری آنرا جامع می داند که همه جهات، خصوصیات، زمان ها، مکان ها حالات و همه امور و مصادیق را در بر می گیرد (سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۲۵: ۲۹۸) این اطلاق حتی به شرک نیز استثناء نشده است زیرا آیه «وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا» (لقمان / ۱۵) از فرزندان خواسته با پدر و مادر مشرک خود مصاحبت به معروف داشته باشند.

۱-۷. مطابقت معروف با عرف

مؤلفه دیگر عدالت در معاشرت به معروف مطابقت آن با عرف جامعه است. واژه «معروف» از «عرف» مشتق شده و لغت شناسان، «عرف را ضد نکره، امر شناخته شده، آداب و رسوم شایع میان مردم خصلت ستوده شده و مورد تأیید عقل و اطمینان بخش نفس و مورد پذیرش طبایع سالم و روشی که مردم در گفتار و کردار خود به طور مستمر به آن عمل کرده یا آن را تکرار میکنند دانسته اند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۹: ۲۳۶-۲۴۳؛ فراهیدی، ۱۴۱۰: ۵۲۳).

در اصطلاح میل و گرایش انسان اعم از دین دار و بی دین به امری است در مسیری که مخالف شرع نباشد و یا روش عموم مردم است که از مصلحت اندیشی سرچشمه می گیرد و برای حفظ فرد و جامعه نظم و سامان یافته است (صدر، ۱۳۹۵: ۱۶۸-۱۶۹).

در قرآن کریم نیز واژه معروف در عبارت «وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (احزاب / ۳۲) به معنی متعارف و رایج استفاده شده است.

مفسران نیز عرف را به سیره عقلای جامعه تعبیر کرده و معاشرت به معروف را بر آن استوار دانسته اند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۴: ۱۳۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۴۰). همچنین فقها و حقوقدانان برای تعیین مصادیقی که می توان بر معاشرت به معروف تطبیق داد، عرف جامعه را معیار دانسته و این معاشرت را تابع آداب و رسوم اجتماعی جامعه دانسته اند که نمی توان بدون در نظر گرفتن شرایط زمانی و مکانی حاکم بر جامعه به طور دقیق آن را معین کرد (کاتوزیان، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۰۲؛ امامی، ۱۳۴۷، ج ۴: ۴۳۰). بطور مثال جواهر الکلام، معیار تعیین جنس نفقه و غذای عائله را با استناد به این آیه، عرف شهر و محل سکونت دانسته است (نجفی، ۱۳۶۷، ج ۳۱: ۳۳۰). قرآن کریم تعیین قلمرو معروف را برعهده عرف اجتماعی نهاده تا رفتار شایسته زوجین را در هریک از موضوعات مقید به آن در آیات مطابق با عرف جامعه خود استخراج کرده و ضمانت اجرایی آن را فراهم کند به این شکل هرگاه عرف جامعه ای رفتاریکی از زوجین را تأیید نکند، قاعده معاشرت به معروف نقض شده است. یعنی قرآن دست مسلمانان را در رسیدن به عرف های کاملتری که مطابق با فطرت پاک و عقل سلیم و آیات وحی و سنت معصومان (ع) باشد باز گذاشته است و نظام حقوقی خانواده همواره می تواند از پیشرفت ها و تکامل عقلانی عرفی بهره مند